

Ковальчук Наталія Дмитрівна
Доктор філософських наук
Професор кафедри філософії
Київського університету
імені Бориса Гріченка

Києво-Могилянська академія як фортеця духовності та європейської освіти в контексті метаісторії

Відродження України та її історичної місії у світі пов'язане, передусім, з вирішенням однієї з основних проблем а саме реформування системи освіти та підвищення її якості до найкращих зразків світової та європейської освіти. Крім того, як свідчить історія, вихід з кризи будь якої нації в будь-який час висуває на перше місце чинник культури та освіти. Тому такого фундаментального значення набуває культурний проект майбутньотворення України, в якому освіта високого гатунку постає як складова української національної ідеї. Реформа в галузі освіти як шлях до національного відродження України потребує врахування не тільки освітнього досвіду у світовому контексті, а й залучення духовних традицій свого народу. Тому у цьому контексті духовний та освітній досвід Києво-Могилянської академії, як видатного центру українського просвітництва визнаного у провідних навчальних Європи в добу українського бароко має для нас велике значення. Цими обставинами і визначається актуальність зазначеної теми.

Києво-Могилянська академія розглядається в соціокультурному та освітньому аспектах у праці І. Драча; С. Кримського; М. Поповича «Григорій Сковорода». В. М. Нічик написала цикл робіт присвячених різним аспектам діяльності Києво-Могилянської академії. Історичний нарис розвитку Києво-Могилянської присвячені дослідження Хижняк З. І. В. С. Горський в «Історія української філософії» аналізує роль Києво-Могилянської в контексті історії української філософської думки. Але на нашу думку надзвичайно важливим і актуальним є дослідження Києво-Могилянської академії як центру духовності та високої освіти в контексті метаісторії. Метаісторія, тобто розглядання історії у вимірах вічності у проекції по відношенню до Києво-Могилянської академії дає нам можливість розглянути такі досягнення цього навчального закладу, які відходять з під влади часу і розглядаються в контексті архетипів української культури як наскрізних інваріантних структур.

Мета цієї статті полягає в тому, щоб розглянути культурну та освітню діяльність Києво-Могилянської академії в контексті архетипів української

культури. Для вирішення цієї мети необхідно розв'язати наступні завдання: по-перше, показати яким чином архетип слова впливав на виконання високої місії Києво-Могилянської академії; по-друге, розглянути як архетип етичної цінності вільної особистості проявлявся в організаційній та навчальній діяльності Києво-Могилянської академії; по-третє, показати проєкцію архетипу софійності на культурно-просвітницьку діяльність Києво-Могилянської академії; по-четверте, розкрити зміст архетипу серця в контексті філософської концепції Г. Сковороди.

Одним із найважливіших архетипів української культури є архетип слова, який виступає наскрізною і символічною структурою для всіх періодів української історії. У контексті культурної та просвітницької діяльності Києво-Могилянської академії архетип слова набуває іпостасі меча духовного. Автор відомих книг-проповідей «Меч духовний» та «Слова труб проповідних» Лазар Баранович стверджував більшу ефективність меча духовного порівняно з козацькою шаблюкою. А Феофан Прокопович у своїх лекціях проголошував: «Стріли, мечі, тарани та інші види зброї можуть мати владу над тілом, можуть підірвати мури, але не можуть подолати загартованого духу. Отже, якою повинна бути та сила, котрій міг би підпорядкуватися дух? Напевно такою силою є красномовство – сила слова» [1, с. 108]. Г. Сковорода в листі до М. Ковалинського писав: «О якби у мене тоді був порадник! О книги найкращі порадники! Найвірніші друзі!» [2, с. 247]. Так само префект академії М. Козачинський стверджував, що слово – це зброя, завдяки якій вона може вступати в боротьбу з усім світом.

Доба українського бароко, яка, за визначенням Д. Чижевського, є однією з найважливіших епох у розвитку української культури, співпала з розвитком Просвітництва в Україні. Просвітництво в Україні було започатковане, передусім, духовною діяльністю українських братств, та їх освітніх центрів. У Гетьманщині роль такого центру виконувала Києво-Могилянська академія, як культурний проєкт майбутньотворення України, який заклав П. Могила а потім розроблявся Ф. Прокоповичем, М. Смотрицьким, С. Косовим, Г. Саковичем, К. Транквіліоном Ставровецьким.

Висока місія та роль Києво-Могилянської академії як фортеці української духовності та європейської освіти ґрунтувалися передусім на започаткуванні європейських програм освіти, залучення латинської вченості, та синтезі західноєвропейських та східнослов'янських культур.

Високе значення Києво-Могилянської освіти для розвитку національної освіти базувалася, на організаційних засадах існування самої академії, в яких знайшов свій прояв архетип етичної цінності вільної особистості. Академія

була світським навчальним закладом, до якої могли вступити люди всіх станів незалежно від віку. Цікавий приклад, який свідчить про це, знаходимо в інструкції, написаній Р. Заборовським, у першому його пункті: “До академії може прийматися для набування знань кожна вільна людина всякого звання й стану, звідкіля б вона не прийшла, аби визнавала східну християнську віру й мала здібності до навчання [3, с. 102-103]”.

Вчилися студенти Києво-Могилянської академії всяк на свій кошт і скільки хто забажає: “Яко вільні люди до шкіл Київських вільно приймаються і, скільки хто захоче, вчаться. Також вільно, хто куди захоче, в яке звання відлучаються. І завжди з часом прибувають, а з часом відбувають учні [4, с. 36]”. Цікаво, що той же Р. Заборовський запровадив чіткіший внутрішній порядок в академії і видав інструкцію під назвою “Закони Києво-Могилянської академії”. Головна мета навчання пов’язана з розвитком вільної особистості студентів Києво-Могилянської академії, створенням атмосфери розкнутості, яка б сприяла усвідомленню своєї цінності і гідності. В одному з двадцяти двох її пунктів особливо наголошується на користі публічних диспутів, які не тільки сприяють засвоєнню знань, а й готують майбутніх громадян. Студенти на диспутах могли критикувати лекції за попередній тиждень. Так виявлялися активніші і кмітливіші викладачі.

Р. Заборовський піклувався про незалежність академії, захищав її вихованців від утисків київських вїтїв і магістрату. На прохання керівників закладу 1694 та 1701 років академія отримала царські грамоти з підтвердженням права на власний суд і незалежність від магістрату.

Києво-Могилянська академія вже з самого початку свого існування була названа Гедеоном Смоленським, Афінами, адже професори а потім вихованці академії органічно поєднували проповідь християнської мудрості з пропагандою науки та культом книги як джерела духовності і просвіти. Це було пов’язано з розв’язанням у стїнах Києво-Могилянської академії діалогу двох ідейних напрямів, що йдуть із античних та біблійних часів.

У стародавній античності Сократ першим сформулював ідею просвітництва, сутність якої полягає в тому, що основою моралі є знання. Людина робить аморальні вчинки та грішить внаслідок відсутності знань. Сократ проголошував: дайте людям знання і вони переборють всі моральні хиби. Інша концепція виникає у християнській моралі. Біблія підкреслює, що мораль залежить не від освіченості чи знань, а від доброї волї людини на шляху добра у боротьбі зі злом. Впродовж віків ці двї тенденції боролися одна з одною. І ось у Києво-Могилянській академії було створено поняття духовного розуму, який поєднує знання та віру. Тому, як писав у ХУІІ ст. київський

митрополит Ісає Копинський: «Розум вищий за віру, бо веде до неї». Хвала цьому духовному (моральному) розуму, яке знаменує не тільки проголошення істин, але і життя в них втілюється, стає альфою і омегою не тільки просвітницької діяльності Києво-Могилянської академії, але й дороговказом життя для її вихованців. Таким чином духовний розум постає як знання сполучені з мудрістю як об'єднання інтелекту та моралі, що виступає проекцією архетипу софійності.

Архетип софійності був втілений не тільки в академічних розробках професорів Києво-Могилянської академії. На прикладі житті Сковороди ми бачимо як він стає взірцем усього духовного шляху філософа.

За часів навчання в Київській академії Григорію Сковороді довелося ділити долю «нищенської братії», бо його сім'я до заможних не належала, і він повинен був про себе подбати. Тому Сковорода-студент змушений був приєднатися до «блукань» мандрівних студентів і дяків. Але потім мандрівка на все життя стає способом його існування, розриву з матеріальним благополуччям, з «тихим містечком», де від людини вимагалися послушництво і покірність як плата за достаток. Таку ціну він відмовився сплачувати у Царському палаці цариці Єлизавети, Переяславському та Харківському колегіумах, у родовитого дідича Степана Томари.

Мандрівництво стало для філософа не вимушеним, як у більшості випадків було з мандрівними дяками, а свідомим кроком, що давало можливість йому реалізувати себе і своє призначення. Улюблений учень філософа М. Ковалинський так розкриває суть життєвих шукань і прагнень свого вчителя: «Не визначивши себе до ніякого стану, поклав він твердо в серці своїм оздобити своє життя стриманістю, задоволенням малим, ціломудрієм, лагідністю, трудолюбством, терпінням, благодушністю, простотою звичаїв, чистосердечністю та залишити всі шукання суєтні, всі турботи любостяжання, всі труднощі в осягненні зайвого. Таке самовідречення наближало його успішно до любомудрія (філософії) [5, с. 13]». Зрозумівши свою невідповідність світові панування матерії, Г. Сковорода втікав від нього все своє життя.

У духовній та просвітницькій діяльності Києво-Могилянській академії вагоме місце займає філософія серця з ідеєю внутрішньої людини. Яскравим виразником цієї традиції став Г. Сковорода.

Особливістю антропологічної концепції Сковороди була розробка концепції щастя та сродної праці. Філософ наголошує, що щастя людини — в її стані та професії. Коріння цієї концепції в аристотелівському вченні про те, що люди за своєю природою призначені до різних занять і що самореалізація є

метою життя, а також у настановах стоїків — іди за природою. Згідно із Г. Сковородою, люди заздалегідь підготовлені природою не лише до деяких загальних типів соціальних ролей, як це вчені грецькі філософи, а й до різноманітних специфічних ролей і професій. За своєю природою люди - не просто мислителі, політичні лідери, воїни, фермери та митці, а й “філософи [6, с. 421]”, “богослови [6, с. 441]”, “архітектори, письменники та лікарі [6, с. 445]”, “проповідники чи оратори [6, с. 439]”, солдати кавалерії й піхоти [6, с. 421]”, “землероби й гончарі [6, с. 425]”. “Скільки посад, стільки спорідностей”, — пише філософ [6, с. 425]. Заняття, що не потребують нахилів, суперечать божественним або людським законам. Це грабіжники, зlodії тощо.

Г. Сковорода був переконаний, що діяльність, узгоджена з внутрішньою натурою, дає радість. “Коротко кажучи, природа наснажує до діла і зміцнює до праці, роблячи її солодкою [6, с. 419]”. “Сродная” праця завжди є нагородою і тішить більше, ніж її кінцевий результат.

“Сродная праця” має перевагу не лише над будь-якою винагородою, а й над усіма тимчасовими благами: багатством, репутацією, комфортом, здоров'ям і навіть самим життям [6, с. 423-424]”. У байці “Бджола та Шершень” філософ робить висновок, що “солодкі тоді труд тілесний, терпіння тіла й навіть смерть, коли душа, володарка людини, насолоджується спорідненою собі працею [7, с. 123]”. Бджола радіє більше, збираючи мед, ніж накопичуючи його, і продовжуватиме свою працю, нехтуючи загрозою бути вбитою через свій мед.

Філософ на перший план висував хліборобську працю, услід за нею — “часное ремесло”, а також купецьку справу, торгівлю за допомогою посередників, що керуються чесними правилами. У суспільстві, як його уявляв собі Г. Сковорода, повинно знайти місце і “воїнство”, що має виконувати функції захисту мирної праці громадян і від зовнішніх ворогів, і від тих членів суспільства, які намагаються жити за рахунок чужої праці. Неробство філософ вважав найбільшим злом і в байці “Змія та Жаба” робить висновок: “Хто труда не викладе, той до добра не прийде [7, с. 110]”. Неробство, каже він, призводить до падіння моралі, трагедії, праця є джерелом радості і щастя.

Самою природою праця призначена супроводжувати людину ціле життя, вона є потребою кожного. Але праця “сродна”. Вибір занять всупереч “сродності” ні до чого привести не може. “Тож є вони вбивцями самих себе, адже борються із природою. Яка мука працювати в неспорідненій справі! Саме бенкетування без бажання важке. Навпаки ж, у природнім не тільки праця солодка, а й сама смерть приємна [8, с. 430]”. Несродная праця перетворює душу на “каламутну і смердючу воду [8, с. 422]”. Душа захворює, розчаровується в світові і віддаляється від інших. Вона не може знайти спокою

або задоволення і розкривається через неможливі бажання. Вона “жити не може і вмерти не хоче [8, с. 432]”.

Значно краще посісти скромне місце в житті і в незнатній ніщості жити сродно, аніж високе в несродному ділі. “Краще бути натуральним котом, ніж левом з осячю природою [6, с. 436]”. Люди займаються несродним ділом не для самої праці, а для зовнішніх причин матеріального прибутку, становища або слави. “Лихо переслідує кожного, хто ласий не до звання, а до прибутків [6, с. 431]”.

Таким чином національні надбання духовної і просвітницької діяльності Києво-Могилянської академії в добу українського бароко набули такого високого гатунку, що дозволили їй інтегруватися в європейську освітняну систему. Тому і сьогодні актуальним і важливим для нас є повернення до духовної, культурної та освітньої спадщини академії як до цінностей, які не зникли в минулому. Подвиг пробудження цих цінностей та втілення їх в духовний та освітняний процес є актуальним завданням для всього українського суспільства.

Література

1. Прокопович Ф. Про риторичне мистецтво// Прокопович Ф. Філософські твори: У 2 т. – К., 1979. – т. 1
2. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2 т. – К., 1973. – т. 2
3. Аскоченский В. Киев с древнейшим его урочищем академия. – К.: Ун тип; 1856. – ч. 2
4. Акты и документы относящиеся к истории Киевской академии. – Отд 2. – Т. 1 – Ч. 2
5. Ковалинський М. І. Григорій Савич Сковорода: Життя і деякі думки українського філософа-спіритуаліста. – Лондон накл. Української спілки, 1956
6. Сковорода Г. С. Розмова п'яти подорожніх про істинне щастя в житті товариська розмова про душевний мир)// Сковорода Г. С. Твори: У 2. Т. – К.: Обереги 1994. – Т. 1
7. Сковорода Г. С. Бесіда названа двоє про те що легко бути блаженним)// Сковорода Г. С. Твори: У 2. Т. – К.: Обереги 1994. – Т. 1

Н.Д. Ковальчук

Києво-Могилянська академія як фортеця духовності та європейської освіти в контексті метаісторії

У статті розглядається духовна і освітня діяльність Києво-Могилянської академії в контексті метаісторії крізь призму основних архетипів української культури: архетип слова, архетип етичної цінності вільної особистості, архетип софійності та архетип серця.

Ключові слова: *архетип української культури, архетип етичної цінності вільної особистості, архетип серця, архетип слова, архетип софійності, Києво-Могилянська академія, метаісторія.*

Н.Д. Ковальчук

Києво-Могилянская академия как крепость духовности и европейского образования в контексте метаистории

В статье рассматривается духовная и образовательная деятельность Киево-Могилянской академии в контексте метаистории сквозь призму основных архетипов украинской культуры: архетип слова, архетип этической ценности свободной личности, архетип софийности и архетип сердца.

Ключевые слова: *архетип украинской культуры, архетип этической ценности свободной личности, архетип сердца, архетип слова, архетип софийности, Киево-Могилянская академия, метаистория.*

N. Kovalchuk

Kyiv-Mohyla academy as citadel of spirituality and European education in the context of metahistory

In the article the spiritual and educative activity of Kyiv-Mohyla academy in the context of metahistory in light of the main archetypes of the Ukrainian culture (archetype of word, archetype of the ethical value of free individuality, archetype of sophity and archetype of heart) is examined.

Keywords: *archetype of the Ukrainian culture, archetype of the ethical value of free individuality, archetype of heart, archetype of word, archetype of sophity, Kyiv-Mohyla academy, metahistory.*